

Emigracja ukraińska w Rzeczypospolitej dwudziestolecia międzywojennego: w kierunku rozwoju własnej tożsamości¹

Pod koniec 1920 roku do Polski wyemigrowało około 35 tysięcy uchodźców ukraińskich – członków rządu i żołnierzy armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, a także wielotysięczna grupa cywilów. Już 23 listopada 1920 roku rozkazem Głównego Atamana Ukraińskiej Republiki Ludowej Symeona Petlury zabroniono rozwiązywania jednostek wojskowych. Kwestia przywrócenia Ukraincom wolnego państwa stała się niezwykle istotna. Petlura był przekonany, że zwycięstwo jest możliwe do osiągnięcia, a niepodległość można zapewnić wyłącznie drogą militarną. W artykule *Чергові проблеми військового будівництва в українській літературі* (*Kolejny problem budownictwa wojskowego w literaturze ukraińskiej*) pisał on:

Нація повинна зрозуміти вагу ідеї оборони Батьківщини, бо від того чи іншого усвідомлення її залежить життя або смерть державного існування нації, її воля і розвиток, чи занепад і державна загибель. Геній нації зуміє подолати і технічні перешкоди для оборони держави і всякі інші труднощі, коли

¹ Przedruk z: O. Yaruchy, *Emigracja ukraińska w Rzeczypospolitej dwudziestolecia międzywojennego. W kierunku rozwoju własnej tożsamości*, „Bibliotekarz Podlaski. Ogólnopolskie Naukowe Pismo Bibliotekoznawcze i Bibliologiczne” R. 22 (2021), nr 2, s. 187–205.

ідея оборони її, як вільна повинність і природна потреба, увійшла в свідомість народної маси, стала органічним елементом національної думи².

W liście do wiceprzewodniczącego misji dyplomatycznej w Warszawie Leonida Mychajliwa z 3 grudnia 1920 roku Petlura oraz Andrij Liwycki sugerowali, by misja domagała się od rządu polskiego pomocy w utrzymaniu przebywającej na terytorium Polski armii ukraińskiej w dobrym stanie moralnym:

Уряд УНР має право вимагати від уряду Польської Річі Посполитої за союзню поміч, виявлену Польщі в скрутний момент боротьби проти спільного ворога, певних компенсацій як матеріальних, так і моральних за недодержання тих умов, які були в свій час заключені поміж двома союзними Урядами. Уряд УНР, його апарати і військо, хоч і в змінених обставинах, не підлягають і не можуть підлягати ліквідації, бо в противному разі допущена була би явна несправедливість і насильство над правно-державною організацією Українського народу, який в невимовно тяжких услів'ях дав послугу як Річі Посполитій, так і цілому європейському світові своєю неустанною боротьбою проти соціально-економічної анархії та безладдя правового, що нав'язують цілому світові большевики³.

Instrukcja Ministerstwa Spraw Wojskowych RP z 2 grudnia 1920 roku regulowała stan prawny armii URL, którą traktowano odtąd jako siły sojusznicze. Dokument zobowiązywał ponadto administrację polską do zapewnienia internowanym żołnierzom odpowiednich warunków, czyli m.in. do: dostarczenia wyżywienia, opieki medycznej oraz udostępnienia potrzebnej liczby baraków.

² С. Петлюра, *Статті, листи, документи*, т. 2, Нью-Йорк 1979, с. 395.

³ С. Петлюра, *Статті, листи, документи*, упоряд. В. Сергійчук, т. 3, Київ 1999, с. 321.

Wkrótce na rozkaz Petlury i przewodniczącego Ukraińskiej Wojskowej Komisji Likwidacyjnej, generała porucznika Wiktora Zelińskiego, w porozumieniu z polskim rządem wojsko Ukraińskiej Republiki Ludowej zostało ulokowane w sześciu obozach: Aleksandrowo Kujawskie, Wadowice, Piotrków Trybunalski, Szczypiorno, Łańcut i Częstochowa. Ponadto w Częstochowie nadano stan cywilny urzędnikom państwowym oraz oficerom Ministerstwa Spraw Wojskowych i Sztabu Generalnego Armii URL. Rząd Ukraińskiej Republiki Ludowej oraz Główny Ataman ze swoją kancelarią wojskową i cywilną zatrzymali się w Tarnowie w hotelu „Bristol”. Dla internowanych wydzielono później dwa kolejne obozy – w Strzałkowie i Częstochowie⁴.

Rozlokowanie żołnierzy trwało aż dwa miesiące, a to dlatego, że obozy na terenie Polski były wówczas wypełnione jeńcami bolszewickimi. Po licznych przemieszczeniach w listopadzie 1921 roku internowani petlurowcy skoncentrowani zostali w trzech obozach: w Kaliszu, Strzałkowie i Szczypiornie, a od jesieni 1922 roku jedynie w dwóch ostatnich.

Warunki życia internowanych były trudne. Obozów do końca 1920 roku nie udało się w pełni przygotować na przyjęcie ludzi. Zdarzały się przypadki, gdy internowani na naprawę baraków czekali po kilka dni w wagonach. Powszechnie brakowało leków, artykułów higienicznych, żywności, odzieży, bielizny, obuwia. Z powodu niedoboru paliwa zimą baraki słabo ogrzewano. Stan zdrowia internowanych był monitorowany przez ich własny personel medyczny. Taka sytuacja utrzymała się przez cały okres pobytu wojsk ukraińskich na terytorium Polski⁵.

Internowani mieli prawo do swobodnego przemieszczania się, mogli prowadzić działalność oświatową, kulturalną, religijną, wydawniczą, sportową i rzemieślniczą. W obozach utworzono wewnętrzne wydziały porządku, aby zapewnić spokój i dyscyplinę. Zezwolenia na opuszczenie obozu wydawał, w większości tylko oficerom, polski komendant obozu⁶.

⁴ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001, s. 314.

⁵ І. Срібняк, *Обезброєна, але нескорена. Інтернована армія УНР у таборах Польщі та Румунії (1921–1924 рр.)*, Київ-Філадельфія 1997, с. 41.

⁶ Z. Karpus, *Pobyt żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obozach internowania w Polsce w latach 1920–1924*, [w:] *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michalik, Toruń 1996, s. 457–458.

Internowanymi żołnierzami i uchodźcami cywilnymi zajmowała się Ukraińska Wojskowa Komisja Likwidacyjna, która powstała w grudniu 1920 roku z przemianowanej Misji Wojskowej Ukraińskiej Republiki Ludowej i powołanego w 1921 roku Ukraińskiego Komitetu Centralnego. Do pomocy włączyły się organizacje charytatywne, w tym: Towarzystwo Pomocy Emigrantom z Ukrainy i Towarzystwo Pomocy Młodzieży Szkolnej Internowanej w Polsce⁷.

Ostatnie obozy zlikwidowano w sierpniu 1924 roku. Wszystkim internowanym wydano karty pobytu i zezwolono na mieszkanie – za zgodą władz lokalnych – w miejscu pracy. Około 700 osób – chorych, niepełnosprawnych, oficerów naczelnego dowództwa wraz z rodzinami, pozostało w Kaliszu na terenie Ukraińskiej Stanicy, otwartej 1 sierpnia tego samego roku. Zaopiekowało się nimi Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej. W powstałej w Kaliszu Ukraińskiej Stanicy działały szkoły, instytucje kulturalno-oświatowe, różne organizacje i stowarzyszenia. Stała się ona centrum narodowym i kulturalnym z własnym ośrodkiem wydawniczym⁸.

W ten sposób problem internowanych żołnierzy ukraińskich w Polsce przestał istnieć, stając się problemem ukraińskiej emigracji politycznej.

Około 90% ukraińskiej emigracji w Polsce w latach dwudziestych XX wieku stanowiły osoby związane z Ukraińską Republiką Ludową, jej strukturami państwowymi i armią. Uznany przywódcą tej części emigracji był Symeon Petlura, stąd cały obóz polityczny nazywał się Petlurowskim, a wszyscy, którzy do niego należeli – Petlurowcami⁹.

Według statystyk na początku lutego 1921 roku w Polsce przebywało około 15,5 tysiąca obywateli Ukraińskiej Republiki Ludowej – internowanych wojskowych, urzędników państwowych i innych osób cywilnych.

⁷ М. Павленко, *Становище українських біженців у Польщі: їх підтримка польською владою, українством і міжнародною спільнотою (1921–1923)*, Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Збірник наукових праць Інституту історії України НАН України, вип. 9, Київ 2000, с. 90–103.

⁸ Z. Karpus, *Pobyt żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obozach internowania w Polsce w latach 1920–1924*, [w:] *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni...*, s. 457, 462–464.

⁹ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, s. 653.

Internowana armia ukraińska, choć egzystowała w trudnych warunkach bytowych, miała jednak uregulowany status prawny. Inaczej wyglądała niestety sytuacja uchodźców cywilnych, zwłaszcza aparatu administracyjnego. Należy zauważyć, że w listopadzie 1920 roku wraz z rządem Ukraińskiej Republiki Ludowej na wygnaniu przebywało około 2,5 tysiąca urzędników państwowych¹⁰.

Po ratyfikacji traktatu ryskiego w kwietniu 1921 roku ukraińskie instytucje państwowe wstrzymały oficjalną działalność na terenie Polski. Zaistniała więc potrzeba powołania apolitycznej organizacji, która reprezentowałaby interesy ukraińskich emigrantów, a także pełniła rolę legalnej reprezentacji Ukraińskiej Republiki Ludowej. Taką organizacją stał się stworzony w Warszawie Ukraiński Komitet Centralny. Zjednoczył on zdecydowaną większość ukraińskich emigrantów politycznych przebywających w tamtym okresie na terytorium Polski.

Założycielami UKC stali się wyżsi urzędnicy państwowi Ukraińskiej Republiki Ludowej: Andrij Nikowski, Pyłyp Pyłypczuk i Andrij Łukaszewicz. Później – zgodnie ze statutem UKC – do kierownictwa zaproszono jeszcze 15 osób¹¹. Wszyscy członkowie UKC, z wyjątkiem Dionisija Waledyńskiego, byli w różnych okresach członkami rządu UPR – premierami, ministrami, ambasadorami i komisarzami. UKC aktywnie działało na rzecz konsolidacji emigrantów rozsianych po całej Polsce, prowadziło działalność kulturalno-oświatową w ośrodkach emigracyjnych, zapewniając opiekę prawną oraz koordynując pracę oddziałów.

W grudniu 1922 roku Ukraiński Komitet Centralny jako jedyna oficjalna instytucja reprezentująca ukraińską emigrację w Rzeczypospolitej wystosował przemówienie do wszystkich Ukraińców przebywających w Polsce:

Biorąc pod uwagę, że nasz powrót na wolną i niepodległą Ukrainę nastąpi w dłuższym okresie, kiedy nadejdzie czas ostatecznego rozwiązania złożonego tzw. Problemu Wschodniego [...], musimy

¹⁰ J.J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000, s. 252.

¹¹ Jana Łukasiewicza, Stanisława Stempowskiego, Henryka Juzewskiego, D. Waledyńskiego, I. Feszczenka-Czopińskiego, O. Salikowskiego, I. Kabaczkiwa, Liwyckiego, I. Ohijenka, Pawła Zajcewa, Juliana Wołoszynowskiego, Mychajliwa, gen. Zelińskiego, Marko Bezruczka i S. Delwicha.

rozsądnie i praktycznie budować swoje życie tutaj, na terenie polskiego ludu braterskiego. [...] Musimy stworzyć nie amorficzną masę rozproszoną na emigracji, ale zjednoczoną, silną duchowo i fizycznie zorganizowaną integralność narodową¹².

Petycja UKC została podpisana przez Łukaszewicza i Zajcewa.

W okresie międzywojennym w Polsce powstało i działało około stu instytucji różnego poziomu organizacyjnego. Na podstawie statutu UKC zarejestrowano wiele organizacji pokrewnych – studenckich, kobiecych, kulturalnych, oświatowych i społecznych. Z Komitetem współpracowały także inne instytucje emigracyjne, które rejestrowano na podstawie odrębnych statutów.

UKC utrzymywał bliskie kontakty z Polskim Towarzystwem Pomocy Ukraińskim Emigrantom. Organizatorem stowarzyszenia i jego aktywnym działaczem, zwolennikiem sprawy ukraińskiej został były minister rolnictwa w rządzie Ukraińskiej Republiki Ludowej w Kijowie (1919–1920), znany polski pisarz i działacz publiczny Stempowski (1870–1952); patronem Towarzystwa był polski polityk i publicysta, współpracownik Józefa Piłsudskiego, szczerzy zwolennik polsko-ukraińskiego zbliżenia Tadeusz Hołówko (1889–1931). Dzięki wsparciu członków Towarzystwa w Kaliszu powstała Ukraińska Stanica.

Rękopis apelu Towarzystwa Pomocy Ukraińskim Emigrantom potwierdza, że w międzywojennej Polsce istniały środowiska polityczne, które starały się pomóc ukraińskim emigrantom:

Nikt tak dobrze, jak naród polski, nie wie, jak ciężki jest los emigranta. Dlatego też dziś, gdy rząd ze względów oszczędnościowych przestaje dawać pomoc... obowiązkiem samego społeczeństwa jest przyjść z wydatną i serdeczną pomocą emigracji ukraińskiej¹³.

Każde z miejsc, w których na przełomie lat 1920 i 1921 przebywali ukraińscy emigranci wojskowi i cywilni, posiadało własne wydawnictwo.

¹² E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004, s. 53.

¹³ Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Oddział Rękopisów, Zbiór S. Stempowskiego, 1923–1924, sygn. 1548.

Jednak w kolejnych latach większość z nich przestała istnieć. W 1924 roku na mapie wydawniczej pozostały jedynie Warszawa, Lwów i Kalisz. W okresie międzywojennym największym ośrodkiem wydawniczym emigracji ukraińskiej, o dużym potencjale intelektualnym, stała się Warszawa. Miasto było w tym czasie największym ukraińskim emigracyjnym centrum państwowym życia społecznego i naukowego, a także kulturalno-oświatowym ośrodkiem ukraińskiej emigracji politycznej. Do 1923 roku w Warszawie przebywał ataman Petlura, później jego następcą – Liwycki, a także niektórzy członkowie rządu emigracyjnego URL. W stolicy mieszkało ponadto wielu innych działaczy cywilnych i wojskowych Ukraińskiej Republiki Ludowej, a także pisarzy i krytyków literackich.

Około tysiąca osób tworzyło lub aktywnie współpracowało z prasą ukraińską na emigracji w Polsce. Byli wśród nich naukowcy, pisarze, artyści, wysokiej rangi wojskowi, przedstawiciele rządu i partii. Wielu z nich to redaktorzy i członkowie rad redakcyjnych, zasłużeni działacze ukraińskiego dziennikarstwa. Działalnością wydawniczą zajmowało się wiele różnych podmiotów – stowarzyszenia i organizacje, m.in. studenckie naukowe instytucje i towarzystwa, spółki, konfesyjne związki i cerkwie, a także osoby prywatne.

Stempowski cieszył się zdecydowanie największym szacunkiem wśród ukraińskich emigrantów. Dla kolonii w Warszawie był on zaufanym przyjacielem, człowiekiem oddanym sprawie niepodległości Ukrainy, jednym z tych, którzy wierzyli, że „Zbliżenie polsko-ukraińskie stanowi załążek pokoju na wschodzie i rozkwitu dwóch państw”¹⁴.

W okresie międzywojennym w Warszawie mieszkali ukraińscy dziennikarze, naukowcy i artyści. Wśród nich na wyróżnienie zasługują: Jurij Łypa (1874–1944), córka Liwyckiego, Natalia Liwycka-Chołodna (1902–2005), poeta Jewhen Małaniuk (1897–1968), a także córka Iwana Szowheniwa, poetka Olena Teliha (1907–1942). Na stałe przebywali tu również ukraińscy artyści: Petro Andrusiw, Petro Mehyk, Nił Chasewicz, Petro Chołodny (młodszy) i inni. W Warszawie ukazywało się wiele czasopism w języku ukraińskim. W ten sposób w stolicy Polski uformowała się swego rodzaju kulturalna, społeczno-polityczna wspólnota Ukraińców; sytuacja ta przyczyniła się do rozwoju działalności wydawniczej. Wydawanie prasy petlurowskiej

¹⁴ Tamże, sygn. 1548, k. 288.

rozpoczęło się w styczniu 1920 roku. Od tego czasu ukazywało się tu od 3 do 14 tytułów rocznie; w sumie wydrukowano ponad pół setki różnych wydań¹⁵.

Należy zauważyć, że w stolicy Polski daje się zaobserwować dwie fazy kształtowania się emigracji ukraińskiej. Pierwsza dotyczy młodzieży wojaskowej, która po uwolnieniu z obozów internowania skupiła się w mieście w poszukiwaniu wykształcenia i pracy. Część ukraińskich emigrantów tutaj pozostała, ale większość, przy wsparciu warszawskiej Ukraińskiej Studenckiej Gromady, wyjechała do Czechosłowacji, gdzie działały Ukraiński Wolny Uniwersytet i Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Pradze, a także Ukraińska Akademia Gospodarcza w Podiebradach. Druga faza znacznie zwiększyła napływ inteligencji ukraińskiej, stworzyła mocne podstawy dla ukraińskiego życia literackiego. Faza ta związana jest z młodzieżą ukraińską, która po ukończeniu studiów w Polsce wróciła do Warszawy w latach 1928–1929 w poszukiwaniu pracy. Tym sposobem do Warszawy zawitali: inżynier geodezji, bandurysta Mychajło Teliha z żoną poetką Telihą, Liwycka-Chołodna, Małaniuk, Łypa, Andrij Kryżaniwskij.

W roku 1929 ukraińska młodzież emigracyjna założyła w Warszawie grupę literacką „Tank”:

Він виник як результат полеміки творчої молоді на еміграції з Д. Донцовим, схильним до авторитаризму, нав'язування національної нетерпимості та недооцінки естетичних якостей художніх творів, підпорядкування творчості ідейній доктрині. Накреслюючи перед собою мету формування «державницької літератури», орієнтуючись на «синтез героїзму, господарності волі», «танківці» намагалися врівноважити критерії правди і краси, позбавити їх небажаного протистояння, відстояти творчу автономію національного митця, не відмежованого і від своїх громадянських обов'язків¹⁶.

Inicjatorami grupy byli Małaniuk i Łypa, wokół których skupiała się ukraińska emigracyjna młodzież literacka mieszkająca w Warszawie. Ich mesjanistyczna wiara w państwowość Ukrainy i ukraińską tożsamość stały

¹⁵ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce...*, s. 316.

¹⁶ Tank, [w:] *Літературознавчий словник-довідник*, Київ 1997, с. 673.

się magnesem dla młodego pokolenia. Oprócz Łypy i Małaniuka członkami grupy zostali: Liwycka-Chołodna, Kryżaniwskij, Zajcew, Borys Olchiw-ski, Łewko Czykałenko, Teliha, Jurij Kosacz, Petro Chołodny (młodszy). W grupie znaleźli się także młodzi ukraińscy pisarze ze wschodniej Galicji. Członkowie „Tanku” propagowali okcydentalizm, radykalną separację od kultury rosyjskiej, ideę mocarstwa, kult bohaterstwa i szlachetności oraz walkę z masowością w kulturze. Chociaż grupa rozpadła się w 1929 roku (nie bez interwencji Dmytra Doncowa, zaniepokojonego pojawieniem się niepodporządkowanych struktur artystycznych), jej pomysły zostały wdrożone na łamach czasopism „My”, „Nazustricz”, zaś w składach tych periodyków pojawili się byli „tankowcy”¹⁷.

W 1933 roku członkowie i sympatycy dawnej grupy literackiej „Tank” utworzyli wydawnictwo „Wariah”. Przed wybuchem drugiej wojny światowej publikowano tam prace Liwyckiej-Chołodnej, Hordyńskiego, Olchiwskiego, Kryżaniwskiego, Łypy, Małaniuka, Mykoły Chwyłowego, Mykoły Zerowa, Kosacza, Bohdana Antonycza i wielu innych ukraińskich pisarzy. Ponadto wydawnictwo publikowało zbiory utworów literackich swoich członków, a w 1937 roku rozpoczęło wydawanie serii Бібліотечка Українського Державника (Biblioteczka Państwowca Ukraińskiego). W pierwszym tomie znalazła się rozprawa Olchiwskiego *Wolny naród*¹⁸.

Czasopismo „My” ukazywało się nieregularnie (od 1933 do 1937 roku w Warszawie; od numeru 7 w latach 1937–1939 we Lwowie). Wydawcą był Modest Kunycki. Odegrało ono ważną rolę w rozwoju ukraińskiej kultury na terenie międzywojennej Polski. Później w Warszawie powstała nowa grupa literacka o tej samej nazwie.

Do grupy literackiej „My” należeli pisarze ukraińscy mieszkający w większości w Warszawie, lwowska młodzież literacka, czyli ta jej część, która opuściła czasopismo „Wisnyk” Doncowa, teoretyka ukraińskiego nacjonalizmu, autora książki *Nacjonalizm* (1926). We wspomnieniach Liwyckiej-Chołodnej czytamy: „1933 р. до Варшави приїхали ті, котрі створили

¹⁷ Tamże, c. 673–674.

¹⁸ O. Weretiuk, *Życie literackie emigracji petlurowskiej w Polsce międzywojennej*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1996, z. 3, s. 282–295.

групу «Ми» і хотіли видавати кварталник під тією ж назвою. Головні це – Маланюк і Крижанівський, приєдналася до нас Олена Теліга»¹⁹.

W pierwszym numerze czasopisma, w eseju *Europa i my* Mychajły Rudnyckiego, czasopismo i grupa skonkretyzowały program: zamiast politycznego zaangażowania ukraińskiej literatury, która dominowała w czasopiśmie Doncowa, członkowie grupy „My” zdecydowali się skupić na europejskich wzorach artystycznych w literaturze. Czasopismo apelowało do młodego pokolenia o poszanowanie i przestrzeganie artystycznych zasad obowiązujących w całej Europie Zachodniej. Publikowane w czasopiśmie prace spełniały te kryteria²⁰.

Na łamach czasopisma „My” ukazały się utwory Bohdana Łepkiego, Kryżaniwskiego, Małaniuka, Liwyckiej-Chołodnej, Rudnyckiego, Romana Smal-Stockiego, Antonycza, Jarosława Dryhynicza, Swiatosława Hordyńskiego, Olchiwskiego, Swiatosława Dołengi, Kosacza, Iwana Dubyckiego, Łypy i innych. Do roku 1937 pismo ukazywało się co pół roku, od 1939 raz na dwa miesiące. Jego redaktorami byli dziennikarze: Iwan Dubycki, Olchiwski, pisarz Kryżaniwskij. Dekorację wykonał mąż Liwyckiej-Chołodnej i syn wybitnego malarza impresjonisty Petra Chołodnego (starszego), malarz i grafik Petro Chołodny (młodszy).

Wbrew wstępnym deklaracjom o niepodporządkowywaniu literatury polityce, redakcja pisma w 1936 roku zaczęła publikować rozpowszechnione wśród ukraińskich emigrantów hasła bojowe i patriotyczne. 15 maja 1921 roku młodzież emigracyjna założyła w Warszawie Ukraińską Studencką Gromadę (USG). Jej pierwszym prezesem został Tudor Ołeksiuk. Głównym celem USG stało się utworzenie drogi na Zachód do szkół wyższych, zjednoczenie ukraińskich studentów nie tylko z Polski, ale ogólnie z całej emigracji. USG reprezentowała studentów przed rządami Ukrainy i Polski, zapewniała pomoc prawną i materialną²¹. Było to istotne tym bardziej, że liczba studentów wzrastała z każdym rokiem, latem 1922 roku osiągnęła punkt kulminacyjny. W stolicy Polski przebywało wówczas około tysiąca emigrantów. W tym i w następnym roku USG każdemu, kto chciał wyjechać za granicę, dała możliwość studiowania na wyższych uczelniach. Wielu

¹⁹ Н. Лівицька-Холодна, *Спомини про короткий період життя Олени Теліги*, „Сучасність” 1990, ч. 10, с. 33, 92–93.

²⁰ М. Рудницький, *Європа і ми*, „Ми” 1933, кн. 1, с. 97–99.

²¹ І. Липовецький, *Три роки існування*, „На чужині” 1924, ч. 1, с. 3–5.

młodych ludzi przybyło do Czechosłowacji, jak już wspomniano, a także do Niemiec, Belgii, Paryża i Londynu.

W 1923 roku Symeon Petlura w słynnej broszurze programowej *Сучасна українська еміграція та її завдання* (*Współczesna emigracja ukraińska i jej zadania*) pisał o młodzieży studenckiej:

Вона зрозуміла обов'язок, який покладає у даний час на неї Вітчизна і добросовісно взялася за навчання, щоб з найбільшою користю використати своє примусове перебування за кордоном для народної справи. Не можна не похвалити цього прагнення серед наших студентів: свідчить воно про зрозумілість ними [...] завдань, які спеціально ставить перед ними програма будівництва української державності²².

Ukraińska Studencka Gromada zorganizowała wydanie miesięcznika „Na Czużyni” („На Чужині”, 1924–1925), którego redaktorem naczelnym była Katerina Czajkiwska, wydawnictwo im. Borisa Hrinchenki i czasopismo „Głos Studencki” („Студентський Голос”; 1927–1928) – redaktor naczelny Jewhen Czechowycz. Z tym ostatnim periodykiem współpracowali: Liwycka-Chołodna, Kosacz, Małaniuk i inni. Utwory poetyckie i prozatorskie miały tu głównie charakter polityczny. Szczególnym symbolem dla ukraińskiej młodzieży stał się Ataman armii Ukraińskiej Republiki Ludowej Petlura, a teksty zawarte w miesięczniku nasyczone były jego kultem. W liście do USG w Warszawie z okazji piątej rocznicy powstania Ukraińskiej Studenckiej Gromady Petlura pisał: «На разі ми знаходимось на еміграції. Не знаю в історії прикладу, щоб здорові ідеї еміграції, наповнені терпінням, усвідомлені працею і наукою, не перемогли!»²³.

W dwudziestoleciu międzywojennym w Warszawie działało kilka ukraińskich korporacji studenckich. Ponieważ apolityczna Ukraińska Studencka Gromada nie dawała warszawskiej ukraińskiej młodzieży akademickiej możliwości rozwinięcia działalności politycznej, na początku 1928 roku zawiązało się Zjednoczenie Ukraińskich Nacjonalistów-Państwowców

²² С. Петлюра, *Статті, листи, документи*, т. 1, Нью-Йорк 1956, с. 300–341.

²³ С. Петлюра, *Лист до Української Студентської Громади в Варшаві з нагоди 5-ої річниці заснування громади, „Студентський Голос” 1928, ч. 2, с. 3.*

(Об'єднання Українських Націоналістів-Державників; ОУН-Д). Do jego kierownictwa wchodził czołowi działacze: Liwycki, Kosacz i Czechowycz. Stworzenie OUND stało się zwiastunem nowego zjawiska w warszawskim ruchu studenckim – organizacji na zasadach korporacyjnych. Zadaniem organizacji było wychowanie młodzieży w duchu solidarności, karność, a także pielęgnowanie ideologii narodowej; cel główny – służenie narodowi i państwu.

24 października 1928 roku powstała korporacja „Czarnomorze”. Główną rolę w jej tworzeniu odegrał Czechowycz, który w artykule *Перебудова нашого студентського життя* (*Restrukturyzacja naszego życia studenckiego*) pisał:

Ідея корпоративного товариства «Чорноморе» стала тим яскравим променем, який освітив віднедавна захмарений горизонт нашого студентського життя²⁴.

W Warszawie 20 maja 1929 roku założono studencką korporację „Zaporoże”. Jej opiekunem został Smal-Stocki, a honorowym przewodniczącym gen. Wołodymyr Salski. Jednym z zadań tej społeczno-politycznej organizacji stała się praca w duchu narodowo-państwowym, wychowanie ludzi aktywnych oraz ideowych obywateli, przygotowanie ich do walki o wyzwolenie Ojczyzny i pracy dla jej dobra.

Jesienią 1926 roku członkowie Ukraińskiej Studenckiej Gromady, którzy studiowali na wyższych uczelniach artystycznych w Warszawie, utworzyli sekcję studentów szkół artystycznych. Rok później, wraz z napływem nowych studentów, sekcja przekształciła się w niezależną organizację pod nazwą ukraińska grupa artystyczna „Spokój”. Mehyk został pierwszym jej prezesem. Formą pracy grupy były wykłady i wystawy. Wystąpienia takich osób, jak Czyłaczenko, Łypa, Hlib Łazarewski, Olha Kowalewska i Stiepan Czechomski, miały na celu zrównanie ukraińskiej sztuki ze sztuką współczesną innych narodów, a wystawy miały zainteresować publiczność²⁵.

²⁴ Є. Чехович, *Перебудова нашого студентського життя*, „Студентський голос” 1928, ч. 6, с. 6–9.

²⁵ П. Мегик, *Український мистецький гурток „Спокій”*, Варшава 1929, с. 1–10; J.J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000, s. 260–226.

W czerwcu 1926 roku dzięki staraniom emigrantów z Ukrainy Naddnieprzańskiej powstała kolejna inicjatywa kulturalna – teatr „Promień”. Wszyscy członkowie teatru byli aktorami zawodowymi. Głównym dyrektorem teatru został Komarowski. Od 14 grudnia 1924 roku w Warszawie działał Klub Ukraiński, który istniał do 1935 roku. Niestety nie zachowały się informacje na temat jego założycieli. Wiadomo tylko, że pierwszym prezesem klubu był gen. Bezruczko²⁶.

Pomimo zakazu osiedlania się w Warszawie do stolicy Polski ukraińscy emigranci od lat 20. XX wieku przybywali stale. Byli to głównie naukowcy, prawnicy, lekarze, artyści, dziennikarze, politycy i osoby publiczne. Ukraińska młodzież emigracyjna gromadziła się na warszawskich uczelniach²⁷.

Ważnym wydarzeniem w życiu ukraińskich studentów było powołanie Towarzystwa Pomocy Ukraińcom Studentom Wyższych Szkół m. Warszawy (1928–1939). Założono je dzięki staraniom rektora Iwana Ohijenki, który zmobilizował starsze kręgi społeczności emigracyjnej. Przewodniczącym wybrano Smal-Stockiego. Opieką Towarzystwa byli otoczeni nie tylko studenci-emigranci, lecz również studenci ukraińscy przebywający w Warszawie.

Na początku lat 20. funkcjonowało w Warszawie Ukraińskie Towarzystwo Prawnicze pod kierownictwem Liwyckiego. Pracowało ono nad projektami aktów prawnych, a także systemem wymiaru sprawiedliwości, prawa i kodeksu administracyjnego, które miały zostać wprowadzone na wyzwolonym od okupantów terytorium ukraińskim. Do zadań Ukraińskiego Towarzystwa Prawniczego należała pomoc prawna dla organizacji emigracyjnych, a także UKC.

13 grudnia 1921 roku podjęto decyzję o powołaniu w Warszawie przy sekcji humanitarnej Ukraińskiego Komitetu Centralnego podsekcji kobiecej, a nieco później zatwierdzono jej regulamin. W latach 1921–1923 na jej czele stała Ołena Łukasewicz, a w końcu 1923 roku przewodnictwo objęła Natalia Salikowska. Podsekcja prowadziła wyłącznie działalność humanitarną – organizowała pomoc internowanym w obozach, opiekowała się chorymi żołnierzami ukraińskimi, którzy przebywali w Warszawie i okolicy, pomagała

²⁶ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej...*, s. 280.

²⁷ J.J. Bruski, *Petlurowcy. Centrum Państwowe...*, s. 3.

emigrantom mieszkającym poza obozami. Współpracowała ponadto z Międzynarodowym Czerwonym Krzyżem²⁸.

Po uzyskaniu nowego statusu centralnej powszechnej organizacji migracyjnej przemianowano ją na Związek Ukrainek Emigrantek w Polsce. W ciągu kilkunastu lat działalności tego związku odbyło się wiele spotkań, m.in. poświęconych twórczości znanych ukraińskich pisarzy: Iwana Kotłarzewskiego, Tarasa Szewczenki, Łesi Ukrainki, Olgi Kobyłańskiej, Marko Wowczka, Iwana Franki, Wasyla Stefanyka, Bohdana Łepkiego, Antonycza, Osypa Fedkowycza, Pawła Tyczyny, Ułasa Samczuka, Jurija Łypy i innych. Na spotkaniach wystąpili wybitni ukraińscy historycy, publicyści, pisarze – Dmytro Doroszenko, Hlib Łazarewski, Iwan Kedryn, Michaił Ostrowercha, Łypa, Olchiwski i inni. Członkinie Związku Kobiet Emigrantek w Warszawie uczestniczyły w organizacji ogólnopolskich uroczystości, obchodów rocznic państwowych i rocznic wybitnych postaci ukraińskich²⁹.

Pod koniec 1925 roku grupa ukraińskich emigrantów powołała w Warszawie Spółdzielnię Ukraińską. Była to organizacja, która zajmowała się pośrednictwem – pomagała ukraińskim spółdzielniom, przedsiębiorstwom przemysłowym i handlowym w zakupie potrzebnych im towarów, organizowała zbytych ich produkcji na rynkach miejscowych i zagranicznych. Ponadto Spółdzielnia Ukraińska załatwiała sprawy podatkowe i celne w urzędach i instytucjach prywatnych.

Pod koniec lat 20. XX wieku wśród ukraińskiej emigracji politycznej znacząco wzrósł odsetek inteligencji technicznej. W związku z tym w Warszawie w 1927 roku powstał Związek Inżynierów i Techników Ukraińskich Emigrantów w Polsce. Do głównych zadań organizacji należały: integracja oparta na zainteresowaniach zawodowych i naukowych, pomoc prawna i materialna członkom, upowszechnianie wiedzy technicznej. Związek pomagał młodym inżynierom nostryfikować ich dyplomy w Polsce, a także wspierał w poszukiwaniu pracy.

W grudniu 1930 roku Zarządzeniem Rady Ministrów Rzeczypospolitej założono w Warszawie Ukraiński Instytut Naukowy. UIN był instytucją naukową bez prawa do pracy dydaktycznej. Zadaniem Instytutu były

²⁸ I. Липовецький, *Сімнадцятилітній шлях (3 минулого Союзу Українок Емігранток у Польщі)*, Тризуб 1938, ч. 32/33, с. 30–34.

²⁹ E. Wiszka, *Prasa emigracji ukraińskiej...*, s. 240–243.

eksperymenty z zakresu społeczno-gospodarczego, historii i kultury Ukrainy, historii cerkwi ukraińskiej, stosunków polsko-ukraińskich, a także kształcenie kadr naukowych. Ponadto Ukraiński Instytut Naukowy zajmował się problematyką okupowanej Ukrainy i przygotowywał koncepcje przyszłego ustroju społeczno-politycznego niepodległego państwa ukraińskiego.

Dyrektorem Ukraińskiego Instytutu Naukowego był znany ukraiński działacz i naukowiec, kierownik Katedry Historii oraz Prawa – Ołeksandr Łotocki. Smal-Stocki był sekretarzem naukowym i redaktorem prac naukowych, a także kierownikiem Katedry Filologii. W skład rady naukowej UIN wchodził kierownik katedry historii literatury prof. Borys Łepki oraz kierownik katedry nauk ekonomicznych Wołodmyr Sadowski. Zadaniem rady naukowej był wybór kierownictwa i programu Instytutu. Jednym z największych osiągnięć Komisji Historii Literatury było opublikowanie utworów wybitnego poety ukraińskiego Szewczenki. Prace owe ukazały się w 16 tomach, zawierały także rozprawy doktorskie poświęcone twórczości Szewczenki, tłumaczenia utworów ukraińskiego poety oraz bibliografię. Ukraiński Instytut Naukowy wydał także epos Adama Mickiewicza *Pan Tadeusz* w przekładzie na język ukraiński dokonany przez Maksyma Rylskiego³⁰.

Do wybuchu drugiej wojny światowej instytut wydał około 50 tomów. Najbardziej owocnym autorem stał się Łotocki, który opublikował trzy prace z zakresu prawa cerkiewnego i cztery tomy wspomnień. Na temat stosunków polsko-ukraińskich pisali polscy autorzy: Leon Wasilewski, Stefan Kuczyński i Marceli Handelsman. Prace opublikowane przez członków Ukraińskiego Instytutu Naukowego są wartościowym materiałem dla nauki ukraińskiej.

Ukraińska emigracja polityczna przyniosła też pewne korzyści dla Polski, ponieważ jej przedstawiciele wspólnie z Polakami budowali, w miarę swoich możliwości i zdolności, odrodzoną niepodległą Polskę. Ukraińscy naukowcy i działacze kultury wnieśli swój wkład w rozwój polskiej nauki i kultury, ukraińscy inżynierowie przyczynili się do rozwoju polskiego hutnictwa i rolnictwa, grupa doświadczonych oficerów wzmocniła korpus oficerski Wojska Polskiego.

³⁰ R. Potocki, *Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930–1939) – jego wkład do nauki i kultury ukraińskiej i polskiej*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1998, z. 6–7, s. 257–266.

Mimo wszystkich problemów, jakie przyniosło dwudziestolecie międzywojenne, ukraińska emigracja w Polsce znalazła siłę, by odegrać ważną rolę w walce o odbudowę suwerennego państwa ukraińskiego. Liderzy ukraińskiej emigracji politycznej podkreślali, że ich zadaniem jest nie tylko zapewnienie uchodźcom materialnych warunków życia i rozwoju kulturalnego za granicą, ale przede wszystkim walka o niepodległość państwa ukraińskiego. Zadanie to było niezwykle trudne z kilku powodów. Przede wszystkim zapewnienie co najmniej minimalnych warunków bytowych w trudnych warunkach ekonomicznych i prawnych pochłaniało dużo czasu i energii oraz wymagało odpowiednich środków finansowych, których brakowało wówczas także na walkę ideologiczną.

Po pierwsze, tzw. biała emigracja rosyjska poza Rosją nie chciała uznawać Ukraińców za odrębny, niezależny naród i kwestionowała ich prawo do niepodległości państwa. Główny, oficjalny, prawowity organ reprezentujący ukraińską emigrację, Ukraiński Komitet Centralny, zwrócił uwagę, że rosyjska inteligencja demokratyczna nie rozumie rzeczywistości nawet na emigracji i, idąc za tradycją caratu w Rosji, odrzuca samą ideę narodu ukraińskiego.

Po drugie, istnienie zorganizowanej ukraińskiej emigracji politycznej wskazywało, że władze radzieckie na Ukrainie nie dysponowały odpowiednią siłą oddziaływania. Rosji zależało nie tylko na masowym powrocie żołnierzy byłej armii Ukraińskiej Republiki Ludowej, ale przede wszystkim chodziło o przeciągnięcie na swoją stronę najwyższej rangi urzędników z obozu narodowowyzwoleńczego. Należy zauważyć, że rząd radziecki dokonał tego z pewnym, choć ograniczonym sukcesem.

Problem powrotu do ojczyzny nieustannie niepokoił emigrantów. Na przykład w 1925 roku UKC bronił stanowiska, że dopiero zmiana sytuacji politycznej na Ukrainie zapewni ukraińskim emigrantom normalne warunki życia po powrocie do ojczyzny. Możliwość powrotu do Ukrainy groziła wówczas ukraińskim uchodźcom ciągłą inwigilacją służb, brakiem pracy, w najgorszym przypadku zesłaniem na Syberię lub więzieniem w obozach.

Przez całe dwudziestolecie międzywojenne ukraińscy emigranci pozostawali pod ścisłym nadzorem sowieckich agentów, których głównym zadaniem było wprowadzanie napięć, nieporozumień i dezorganizacji w życie społeczne ukraińskich emigrantów.

Szczególne znaczenie dla Rosji Radzieckiej miała osoba Przewodniczącego Dyrektoriatu, Głównego Atamana wojska Ukraińskiej Republiki Ludowej, Petlury. Jego działalność i życie na emigracji pokazywały, że rząd bolszewicki na Ukrainie był nielegalny. Ranga tego polityka wzrosła w maju 1926 roku po dojściu do władzy Piłsudskiego. Według sowieckich przywódców przywrócenie formy sojuszu wojskowo-politycznego z Petlurą było całkiem realne. Z tego powodu w Moskwie zdecydowano się zniszczyć ten największy autorytet wśród ukraińskiej emigracji, co uczynił w Paryżu 25 maja 1926 roku Samuel Szwarzbard.

Zamordowanie Petlury było wielkim wstrząsem dla emigracji ukraińskiej. Nastąpił czas przebudzenia, niemal powszechnego włączenia w nurt życia publicznego, konsolidacji wokół idei ukraińskiej państwowości. Warto zauważyć, że zmarły Petlura dla reżimu bolszewickiego okazał się bardziej niebezpieczny niż ten żyjący. Dla emigracji ukraińskiej stał się on męczennikiem, symbolem walki o niepodległość. Kolejne obchody rocznicy śmierci Głównego Atamana organizowano równie często, jak uroczystości ku czci najwybitniejszego ukraińskiego wieszczki Szewczenki, przypominając, że sens bycia na wygnaniu ma szerszy wymiar niż zwykłe istnienie.

Emigracja petlurowska w międzywojennej Polsce nie miała godnych warunków do rozwoju, ale robiła wiele, a co najważniejsze – usiłowała zachować tożsamość i pragnienie niepodległości, własnymi siłami starała się kultywować ukraińskie dziedzictwo literackie, naukowe i kulturowe. Pomimo różnego poziomu świadomości narodowej i aktywności politycznej, ukraińscy emigranci byli oddani jednej wspólnej idei – idei ukraińskiej państwowości, jednej wspólnej aspiracji – przywróceniu suwerennego państwa ukraińskiego. Należy zaznaczyć, że polskie władze wspierały tę grupę Ukraińców, traktując ich zupełnie inaczej niż Ukraińców zamieszkujących ukraińskie ziemie historyczne, które w dwudziestoleciu międzywojennym weszły do II Rzeczypospolitej.

BIBLIOGRAFIA

- Bruski J.J., *Petlurowcy. Centrum Państwowe Ukraińskiej Republiki Ludowej na wychodźstwie (1919–1924)*, Kraków 2000.
- Karpus Z., *Pobył żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obozach internowania w Polsce w latach 1920–1924*, [w:] *Europa Orientalis. Polska i jej*

- wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność*, red. Z. Karpius, T. Kempa, D. Michalik, Toruń 1996, s. 458–459.
- Potocki R., *Ukraiński Instytut Naukowy w Warszawie (1930–1939) – jego wkład do nauki i kultury ukraińskiej i polskiej*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1998, z. 6–7, s. 257–266.
- Weretiuk O., *Życie literackie emigracji petlurowskiej w Polsce międzywojennej*, „Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze” 1996, z. 3, s. 282–295.
- Wiszka E., *Emigracja ukraińska w Polsce 1920–1939*, Toruń 2004.
- Wiszka E., *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920–1939*, Toruń 2001.
- Zbiór S. Stempowskiego, 1923–1924, Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego, Oddział Rękopisów, sygn. akt 1548.
- Липовецький І., *Три роки існування*, „На чужині” 1924, ч. 1.
- Липовецький І., *Сімнадцятилітній шлях (З минулого Союзу Українок Емігранток у Польщі)*, Тризуб 1938, ч. 32/33.
- Лівницька-Холодна Н., *Спомини про короткий період життя Олени Теліги*, „Сучасність” 1990, ч. 10.
- Літературознавчий словник-довідник*, Київ 1997.
- Мегик П., *Український мистецький гурток „Спокій”*, Варшава 1929.
- Павленко М., *Становище українських біженців у Польщі: їх підтримка польською владою, українством і міжнародною спільнотою (1921–1923)*, Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Збірник наукових праць Інституту історії України НАН України, вип. 9, Київ 2000.
- Петлюра С., *Лист до Української Студентської Громади в Варшаві з нагоди 5-ої річниці заснування громади*, „Студентський Голос” 1928, ч. 2.
- Петлюра С., *Статті, листи, документи*, т. 1, Нью-Йорк 1956.
- Петлюра С., *Статті, листи, документи*, т. 2, Нью-Йорк 1979.
- Петлюра С., *Статті, листи, документи*, упоряд. В. Сергійчук, т. 3, Київ 1999.
- Рудницький М., *Європа і ми*, „Ми” 1933, кн. 1.
- Срібняк І., *Обеззброєна, але нескорена. Інтернована армія УНР у таборах Польщі та Румунії (1921–1924 рр.)*, Київ-Філадельфія 1997.
- Чехович Є., *Перебудова нашого студентського життя*, „Студентський голос” 1928, ч. 6.

SUMMARY

The article considers the political, legal, economic and cultural life of the Ukrainian political and artistic emigration on the territory of the Polish state in the interwar period. It describes the activity of the Ukrainian Central Committee, the only official

institution in Poland at that time, which represented the interests of Ukrainian emigrants, and the carried out cultural and educational activities in emigration centres. The focus is on Warsaw, which was the largest centre of social and scientific life as well as a cultural and educational centre of Ukrainian emigration.

Olga Jaruczyk – doktor nauk humanistycznych, docent Katedry Polonistyki i Przekładu Wydziału Filologii i Dziennikarstwa Wołyńskiego Uniwersytetu Narodowego im. Łesi Ukrainki, przewodnicząca rady pedagogicznej Szkoły Sobotnio-Niedzielnej Nauczania Języka Polskiego w Stowarzyszeniu Kultury Polskiej im. Ewy Felińskiej na Wołyniu, autorka książki *Ukraińsko-polski dialog międzykulturowy* (na łamach „Biuletynu Polsko-Ukraińskiego” 1932–1938).

ORCID: 0000-0002-5194-1105
